

7. SSM http://www.hpl.hp.com/research/papers/Shared_Storage_Model.pdf
8. ISO/IEC 24775:2007 http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=41545
9. Новиков, А. М., Новиков, Д. А. Методология // Российская академия наук, Институт проблем управления. – Москва, 2007. – С. 255–321.

УДК 025.17:025.13:004

Галина Ковальчук,
зав. відділу НБУВ,
д-р іст. наук, професор

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК ДЛЯ ПЕРШОЧЕРГОВОГО ПОЦИФРУВАННЯ

У статті визначено певні засади, які мають враховуватися фондоутримувачами при виборі критеріїв для першочергового поцифрування книжкових пам'яток, а також охарактеризовано пріоритети, які обрав відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ при формуванні тематичних електронних колекцій.

Ключеві слова: книжкові пам'ятки, унікальні примітки, першодруки.

Користувачі інформацією переконалися, що онлайнвий доступ до інформаційних ресурсів є зручним, швидким, привабливим економічно, коли ці ресурси надаються безкоштовно. Зрозуміло, що поцифрування накопиченої в книжках та інших видах друків інформації є невідворотним, і цей процес буде активно й швидко розвиватися. Відповідно постає питання відбору друкованих видань для першочергового поцифрування, адже нереально, принаймні найближчими роками, перевести у цифровий формат всі книги, журнали, газети, що були колись надруковані чи зберігаються, наприклад, у державних сховищах.

Критерії, за якими відбираються друки для першочергового поцифрування в установах-фондоутримувачах, відомі і обґрунтовані. Насамперед береться до уваги або актуальність тематики для сьогоднішніх споживачів (тобто потреба зробити текст доступним одразу значній кількості користувачів через мережу), або загрозливий фізичний стан примірника з метою зафіксувати інформацію на ньому, надати доступ до копії і вилучити оригінал з обігу, законсервувати його.

Ці основні підходи єдині як для сучасних масових видань, так і для книжкових пам'яток, переважно – історично за давних рідкісних і цінних видань (рукописні книги не розглядаємо, вони апріорі є пам'ятками історії та культури). Для книжкових пам'яток доцільно висунути більш детальні критерії, ніж вищеназвані. Безперечно, кожна бібліотека розробляє такі критерії для себе з урахуванням наявних фондів, профілю комплектування та обслуговування, певних традицій чи пріоритетів. Найголовніша вимога

– уникнення дублювання між бібліотеками в підборі конкретних видань. Україна – не така заможна держава, що може фінансувати поцифрування одних і тих же видань, хай і різних примірників. Це варто робити, якщо примірники чимось різняться: ілюстраціями, повнотою тексту, автографом чи маргінальними записами видатної особи. В інших випадках пересічному читачеві байдуже, якою установою поцифровано текст, скажімо, «Кобзар» Тараса Шевченка 1876 року видання; це може цікавити лише вузьких спеціалістів.

Тому перед поцифруванням будь-якого тиражованого видання необхідно перевірити, чи існує подібна копія в глобальній мережі. Можливо, достатньо в локальній мережі чи у відповідній базі в читальній залі виставити посилання на певну електронну адресу ресурсу, і читач зможе швидко вийти на потрібну сторінку. А свій примірник у такому разі не варто копіювати – будь-яке зайве втручання до пам'ятки шкодить їй, навіть доставка її до лабораторії сканування чи фотографування, гортання сторінок, не кажучи вже про притискання розвороту для рівномірного знімку. Натомість з'являється можливість поцифрувати інше видання, відсутнє ще в мережі, яке теж зацікавить читачів.

Ми не маємо на меті обговорювати невирішені питання авторського права, вільного доступу до цифрових копій. Можливо, з часом у глобальній мережі будуть вільно представлені всі книжки чи журнали, однак зараз більшість установ надають користувачам можливість віднайти за електронним каталогом інформацію про наявність тих чи інших книг, а їх повнотекстовими копіями можна користуватися в читальних залах бібліотеки.

Для того, щоб не піддавати певну книжкову пам'ятку зайвим ризикам, поцифрування її варто робити лише один раз у високій якості збереження зображення як страхової копії пам'ятки. Такі копії мають переноситися на пристрої довготривалого збереження інформації і переховуватися окремо від оригіналів. Для користування читачам достатньо копії значно нижчої якості, що робиться штучно (але, зрозуміло, достатньої якості для читання, для дослідження тексту та зображення). Обсяги сьогоднішніх цифрових копій, створених у наших бібліотеках, є незначними у порівнянні з фондами паперових документів, тому реальним є накопичення повнотекстових копій на сервері бібліотеки. Ще одна обов'язкова умова: цифрові копії мають бути зв'язані з електронними каталогами, інакше провести пошук і віднайти копії, що існують, проблематично. Видавати користувачеві самі диски з повнотекстовими копіями не варто: диски можуть пошкодити, замінити тощо.

Повертаючись до питання критеріїв відбору книжок для першочергового поцифрування, хочемо зупинитися на тих пріоритетах, які обрав відділ стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вирішено виготовляти не поодинокі копії, а формувати тематичні електронні колекції.

Найпершою такою колекцією було обрано формування електронного зібрання почаївських стародруків¹. Це було пов'язано з виконанням спільного з БАН Росії так званого «Почаївського проекту», підтриманого РГНФ і Президією НАН України (2005–2007 рр.). На сайті НБУВ у розділі «Структура бібліотеки» на сторінці відділу представлено електронний каталог почаївських видань із фондів відділу, прив'язані до нього засобами САБ ІРБІС 20 повнотекстових копій найбільш цінних видань, зразок наукового опису примірника та зразки художнього оформлення почаївських стародруків². Електронна колекція має науковий супровід у вигляді наукової довідки про саму Почаївську друкарню, про зібрання її видань у відділі, про мету та завдання проекту, його учасників, а також список основних публікацій, здійснених у рамках виконання теми.

Серед електронних колекцій, які готуються, передбачаються такі:

1. Твори українських теологів-філософів XVII–XVIII ст.
2. Геральдично-генеалогічні видання шляхетських родів Речі Посполитої XVII–XIX ст.
3. Прижиттєві видання класиків української літератури.
4. Прижиттєві видання класиків російської літератури.
5. Стародруки природничої та технічної тематики.
6. Колекція Е. Фальц-Фейна.
7. Перлини українських стародруків.
8. Шедеври книжкового мистецтва.
9. Листівки періоду визвольних змагань.
10. Європейські першодруки.

Вибір саме таких тем продиктований різними обставинами. Зокрема, нашу увагу до творів українських теологів – філософів XVII–XVIII ст. привернули співробітники Інституту філософії імені Г. С. Сковороди і Товариства дослідників Центральної та Східної Європи при Києво-Могилянській академії, які в плановому порядку займалися дослідженням таких видань. Зрозуміло, що читати оригінали творів старослов'янською мовою в читальній залі можна довгими роками, адже середній обсяг кожної книги – близько тисячі сторінок. Інша справа, коли існує цифрова копія, і можна працювати з нею безпосередньо на роботі, вдома, у вільний час (як відомо, робочий час науковців ненормований). Безперечно, це

прискорює роботу дослідників, дозволяє збільшити на екрані зображення, прочитати дрібний текст, нерозбірливі записи тощо. Результатом стануть видання праць науковців, присвячені видатним творам вітчизняної філософської, морально-етичної думки, які завдяки порівняльному історико-культурному аналізу, проведеному сучасними дослідниками, міститимуть тлумачення доволі складних творів з позицій сьогодення. Деякі твори, які ще жодного разу не перевидавалися з тих часів, планується перекласти і видати українською мовою, чому також сприяє наявність електронної копії.

Першою ластівкою в цій справі стала книга Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку» (К., 1669), фототипічне перевидання якої завдяки поцифруванню оригіналу вже відбувається³. Найближчим часом мають вийти переклад творів І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку» та «Наука про каяття» українською мовою, їх науково-філософське та історико-культурне дослідження кандидата філософських наук Довгої Л. М., а також історико-книгознавче дослідження видань та їх примірників співробітниці відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ Н. П. Бондар.

Готуються для представлення в локальній мережі філії НБУВ (поки що як пілотний проект) електронні копії видань «Лікарство на оспалий умисл чоловічий» (Острого, 1607 р.); «Діоптра» (Свью, 1612); «Казанье двое» Леонтія Карповича (Свью, 1615); «Євангеліє учительне» (Свью, 1616); «Зерцало Богословії» Транквіліона Ставровецького (Почаїв, 1618); «Вертоград душевний» (Вільно, 1620); «Омилия, албо казанье» Захарія Копистенського (К., 1625); «Поученія душеполезна» авви Дорофея (К., 1628); «Євангеліє учительне» (Петра Могили, К., 1637); «Меч духовний» Лазара Барановича (К., 1666); його ж «Труби на дні нарочития» (К., 1674); «Огородок Марії Богородиці» Антонія Радивиловського (К., 1676); його ж «Венець Христов» (К., 1688); «Вечеря душевна» Симеона Полоцького (М., 1683); «Богородице-Діво» (Чернігів, 1707) та «Феатрон, или позор нравоучительный» (Чернігів, 1708) Іоанна Максимовича. Такою на сьогодні є початкова електронна колекція філософських та морально-етичних творів XVII–XVIII ст., яка, без сумніву, зможе продовжуватись, наповнюючись електронними копіями інших творів цієї ж тематики.

Також доцільним є створення електронної колекції геральдично-генеалогічних видань шляхетських родів Речі Посполитої XVII–XIX ст., так само, як і родословників і гербовників Російської імперії. Ці видання останнім часом користуються підвищеним попитом, і задовольнити його, одночасно зберігши оригінали, цінні не лише змістом, але й ілюстративним матеріалом, зможуть саме електронні копії.

Наступна електронна колекція, яку ми вважаємо за необхідне створити – прижиттєві видання класиків української та російської літератури. Це той випадок, коли йдеться не так про збереження змісту творів, бо вони добре відомі, а про виготовлення страхових копій раритетів, що користуються попитом у шахраїв і крадіїв. Електронна колекція таких читацьких копій буде побічним продуктом виготовлення страхових копій. Видачу оригіналів таких пам'яток, насамперед прижиттєвих творів О. С. Пушкіна та Т. Г. Шевченка, можна буде припинити, задовольняючи вимоги доступом до електронної колекції, а оригінал зможуть на короткий термін отримати тільки обмежене коло справжніх фахівців за обов'язкової присутності співробітника.

Це стосується і майбутньої електронної колекції стародруків географічного, астрономічного, ботанічного профілю, іншої природничої та технічної тематики. Наукові видання М. Коперніка, П. Апіана, Г. та І. Блау, Т. Браге, М. Мюнстера, А. Ортелія, Х. Птолемея, видання ботанічних атласів чи зібрань зображень птахів теж користуються підвищеним попитом у неблагонадійних осіб, про що навіть було попередження в зарубіжних спеціальних виданнях, зокрема у французькому журналі «Nouvelles du livre ancien» (NLA)⁴. Якщо шукачам легкої наживи не вдається викрасти той чи інший раритет, вони вирізають гравюри з нього, чим назавжди спотворюють примірник, позбавляючи можливості покоління читачів одержати потрібну інформацію, адже ці стародруки надзвичайно рідкісні і знайти інший примірник в одному місті чи навіть інколи в одній країні просто неможливо.

Іншим критерієм, теж пов'язаним з питанням збереження рідкісних примірників, є колекційний критерій, тобто приналежність книжок до певної цінної колекції. Це може бути колекція книжкових раритетів, зібрана досвідченим бібліофілом, де цінні книжки набувають додаткової вартості завдяки приналежності до зібрання визначної особи. Як приклад можемо назвати колекцію барона Едуарда Фальц-Фейна з Ліхтенштейну, яку він у листопаді 1981 р. надіслав до Бібліотеки Академії наук України як подарунок. Це – частина придбаной ним на аукціоні в Монте-Карло книжкової колекції Сержа Лифаря. Книжки походять з бібліотеки Сергія Дягілева, визначного російського театрального діяча, який 1911 року створив балетну групу, в подальшому добре відому в світі. В 20-х рр. одним із солістів тут був Серж (Сергій Михайлович) Лифар, родом із Києва. Він же надалі був правонаступником книжкового зібрання С. Дягілева. У складі колекції – стародруки XVII–XVIII ст., географічна та військово-історична література XVIII–XIX ст., прижиттєві та посмертні видання творів О. С. Пушкіна,

В. А. Жуковського, Г. Р. Державіна, М. В. Гоголя та інших відомих письменників, альбоми портретів тощо. Історико-культурну цінність становлять як кожна окрема книга з колекції Е. Фальц-Фейна (за змістом, історичним значенням, оформленням, а також за ознакою приналежності до бібліотек С. Дягілева та С. Лифаря), так і зібрання в цілому. Крім того, колекція має значну матеріальну цінність: відомо, що Е. Фальц-Фейн придбав 75 книжок колекції за сто тисяч доларів.

«Перлини українських стародруків» – така електронна колекція була започаткована нами ще 1999 р. з копії першодруку, випущеного на терені сучасної України – львівського Апостола 1574 р. (виставлено на сайті НБУВ). Зрозуміло, що відділ стародруків Національної бібліотеки за своїм статусом мусить продовжувати діяльність у цьому напрямі. Зроблено електронні копії рідкісних вітчизняних видань: «О христіанском благочестіи к іудеям отвѣт» Мелетія Пігаса (Львів, 1593) – один з двох відомих у світі примірників; «[Постановленіє от его Царского величества з Войском Запорозким року 1659]» (К., 1660) – теж дуже рідкісне видання, зокрема за тематикою: тут опубліковані царські укази про обрання гетьманів, текст гетьманських «статей» 1654 і 1659 рр., текст присяги Юрія Хмельницького тощо. Такого роду документи зазвичай не публікувалися, а відкладалися в рукописах у архівах.

Окрім виготовлення цих та інших копій з наших примірників ми намагаємось задовольнити попит читачів, створивши електронну колекцію стародруків, відсутніх у наших фондах. Так, завдяки партнерським стосункам з колегами з РДБ ми маємо копії кириличних першодруків XV – першої половини XVI ст.; англійські стародруки XVIII ст., зокрема, твори, Вільяма Шекспіра. Відсутні у нас українські стародруки поцифрує за нашим замовленням Національна бібліотека Білорусі.

Плануємо ми також створити електронні колекції книг – шедеврів книжкового мистецтва. Такі книжкові пам'ятки зберігаються в НБУВ і в колекції рідкісних видань, і в колекції іноземних стародруків. Основна наша мета – збереження оригіналів, зокрема, подарункових видань, коронаційних альбомів, стародруків з вишуканими гравюрами у чудових аматорських оправах. Прикладом можуть бути малотиражні ілюстровані видання великого формату фірми Макса Герціга (Max Herzig) кінця XIX – початку XX ст.; відомі французькі видання з ілюстраціями Гюстава Доре; подібного типу видання російських видавців другої половини XIX ст. Маврикія Йосиповича Вольфа, Адольфа Федоровича Маркса, «История и памятники Византийской эмали из собрания А. В. Звенигородского» Н. Кондакова та ін.

У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ створено різновидові колекції, не лише книжкові. Зокрема, є колекція листівок XIX – першої половини XX ст. Аркушевий матеріал взагалі зберігається погано, а тим більше листівки актуальної для свого часу тематики на кислому папері, що розповсюджувалися переважно безкоштовно, не цінувалися. Вони всі є наразі рідкісними і часто досить цінними, якщо містять історичну інформацію, яку важко знайти в інших джерелах. Тому виникла ідея створити електронну колекцію листівок, для початку – періоду визвольних змагань (1917–1921 рр.).

Щодо європейських першодруків (інкунабул і палеотипів), апріорі рідкісних і цінних, то йдеться поки що про поцифрування або унікальних, відомих в 1–2 примірниках, або дуже цінних за історичним значенням книжок. Серед них – «Часослов» Ш. Фіоля 1491 р. – перша друкована книга кириличним (церковнослов'янським) шрифтом. Книга, важлива для всіх слов'ян, останнім часом викликає дискусії українських учених і аматорів з огляду на українізм в мові, якою вона надрукована; її навіть називають першим українським стародруком. Сподіваємось, що цифрова копія, доступна онлайн, буде сприяти активному науковому дослідженню цього видання.

До цієї ж колекції мають увійти електронні копії друків венеціанських друкарів Божидара та Віченцо Вуковичів, які є не тільки рідкісними, але й з огляду на час, який минув з їхньої появи (перша половина XVI ст.), потребують реставрації чи принаймні консервації з метою збереження, а, отже, – припинення книговидачі користувачам. Це стосується і «Біблії Руської» Франциска Скорини, і багатьох інших слов'янських першодруків. Що ж до іноземних першодруків, то хоч вони й перебувають у кращому стані, ніж кириличні, оскільки їх побутування на наших землях було не таке активне, як у кириличних стародруків, то й тут є свої уніками та перлини, відсутні або рідкісні в Західній Європі. Це і «Мистецтво запам'ятовування» (Ars memorativa) приблизно 1479 р., і «Чудеса Мадонни» (Li miraculi de la Madonna) 1498 р., а також фототипічна копія «Provinciale Romanum» – унікального друку Й. Гутенберга⁵, оригінал якого був виявлений лише в бібліотеці імені В. І. Вернадського 1935 р. і приблизно тоді ж втрачений. Такі пам'ятки обов'язково повинні мати страхові та читацькі копії, і користувачі мають працювати саме з копіями, а не з цінними оригіналами.

Примітки

⁵ Ковальчук, Г. Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ / Галина Ковальчук // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 3. – С. 3–

10; Ковальчук, Г. И. // Создание цифровых коллекций книжных памятников в Национальной библиотеке Украины им. В. И. Вернадского / Ковальчук Г. И., Лобузина Е. В. // Матэрыялы Чацвёртых чытаньняў «Новыя тэхналогіі ў захаванні дакументальных помнікаў», 20–21 лістапада 2008 г. – Мінск, 2008. – С. 120–124; Лобузінa, К. В. Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) / Катерина Лобузінa, Галина Ковальчук, Наталія Заболотна // Наукові праці НБУВ. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

²Почаївські стародруки [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.nbu.gov.ua/vsd/pochajiv/index.html>

³Гізель, І. Вибрані твори : у 3 т. / Інокентій Гізель / Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського ; Товариство дослідників Центрально-Східної Європи ; Dipartimento di Studi Linguistici Letterari e Filologici dell' Università di Milano / Лариса Довга (упоряд.) – К. ; Л. : Свічадо, [2009]. – Т. 1, кн. 2. – 358 с.

⁴Alerte aux depeceurs d'atlas // Nouvelles du Livre Ancien. – 2001. – № 105. – P. 1.

⁵Зданевич, Б. І. Provinciale Romanum – Невідоме видання Йоганна Гутенберга. – К., 1941. – 57 с., 21 арк. фотокопій; Ковальчук, Г. І. Борис Зданевич і його відкриття Provinciale Romanum / Г. Ковальчук // Наукові праці НБУВ. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 67–82.

УДК 025.5:004

Людмила Трачук,

викладач Рівненського державного гуманітарного університету

ФОРМИ МАСОВОГО ЕЛЕКТРОННОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ

У статті розглянуто сучасний стан бібліографічного інформування споживачів в електронному середовищі. Виявлено та охарактеризовано існуючі форми недиференційованого інформування споживачів. Відзначено паралельне застосування бібліотеками таких форм бібліографічного інформування, як електронні аналоги друкованих покажчиків та вільний доступ до бібліографічних баз даних.

Ключові слова: бібліографічні посібники, бібліографічна інформація, довідково-бібліографічне обслуговування, електронне бібліографічне інформування споживачів.

Розвиток нових інформаційних технологій спричинив технологічні зміни в організації бібліографічної діяльності. Комп'ютеризація проникла в процес підготовки бібліографічної інформації (БІ) та доведення її до споживачів. Але якщо електронне бібліографування та довідково-бібліографічне обслуговування (ДБО) достатньо поширені та вивчені, то електронне бібліографічне інформування споживачів (БІС) потребує окремого дослідження стосовно його організації та форм діяльності.

Спроби аналізу сучасного стану та різних форм БІС були зроблені О. Л. Лаврик, І. Г. Юдіною, Ю. В. Мохначовою, В. К. Степановим та ін. [6; 7; 8]. У цій статті пропонується їх узагальнення та доповнення шляхом вивчення досвіду українських бібліотек.

Основна відмінність БІС від ДБО полягає в тому, що воно здійснюється у відповідності до довготривалих (чи постійнодіючих) запитів споживачів і / чи без запитів, відповідно до їхніх інформаційних потреб (тоді як ДБО здійснюється тільки у відповідності до разових запитів). Ініціатором БІС зазвичай є бібліографічна служба бібліотеки, тому його ще називають активним видом бібліографічного обслуговування. Воно полягає в регулярному, систематичному донесенні до споживача інформації про вихід нових видань, про отримані бібліотекою новинки літератури, а також про наявну в конкретній бібліотеці (чи інших бібліотеках та інформаційних центрах) літературу з тих тем і проблем, які цікавлять споживача протягом